

УДК 330.16

Лусте О.О., аспірант

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

ГОСПОДАРСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті виявлено зміст категорії «господарський менталітет» з позиції сучасної економічної теорії. Виявлено основні протиріччя у тлумаченні даної категорії. Сформовано основні підходи у визначенні економічної сутності господарського менталітету. Досліджено головні властивості та функції господарського менталітету.

Ключові слова: господарський менталітет, індивідуально-психологічні установки, економічна поведінка, соціально-економічна свідомість суспільства, стереотипи споживання.

Luste O.O.

ECONOMIC MENTALITY AS AN ECONOMIC CATEGORY

The article investigates the category of economic mentality, which is a long-term determinant of economic behavior, socioeconomic factor of progress or regression, depending on what features are dominant in the mental structure of the nation. Economic mentality is formed in the process of socialization of individuals and is a set of unconscious attitudes that define a similar motivational orientation of their activities. The author highlights the main approaches to the interpretation of the economic mentality of modern economic science - epistemological, axiological, historical, economic, evolutionary, and reproductive. Based on analysis of current works in this issue is defined the main structural elements of the economic mentality - norms of social interaction of subjects, organizational forms of economic activity, dominant values and patterns of behavior related to business activities, the rules of entrepreneurial activity, perception of foreign economic experience. Based on this approach to the study of the category of "economic mentality", its features, structure and functions, the author put forward their own definition.

Key words: economic mentality, individual attitudes, economic behavior, socio-economic consciousness of society, stereotypes of consumption.

Luste E.A.

ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ МЕНТАЛИТЕТ КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

В статье выявлено содержание категории «хозяйственный менталитет» с позиции современной экономической теории. Выявлены основные противоречия в толковании данной категории. Сформированы основные подходы в определении экономической сущности хозяйственного менталитета. Исследованы основные характеристики и функции хозяйственного менталитета.

Ключевые слова: хозяйственный менталитет, индивидуально-психологические установки, экономическое поведение, социально-экономическое сознание общества, стереотипы потребления.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У сучасному світі із посиленням глобалізаційних процесів відчутнішим стає взаємовплив різних економічних моделей розвитку суспільства, характер і пріоритети якого значною мірою задаються інституційними обмеженнями, нормами і правилами, що склалися в суспільстві, тим, з позиції яких ціннісних установок економічні агенти тлумачать різні економічні явища та приймають на цій основі господарські рішення. На наш погляд, дана проблема актуалізує роль менталітету нації, його впливу на перебіг господарської діяльності, укладання угод між бізнес-одинацями з різного культурного середовища, оскільки саме менталітет найбільшою мірою акумулює в собі історичну пам'ять народу, віддзеркалюючи через господарську діяльність його представників найголовніші цінності, норми й установки, прийняті для даного суспільства. На відміну від ідеологічних установок і суспільних поглядів, що швидко змінюються, менталітет є довготерміною детермінантою економічної поведінки людини, чинником суспільного прогресу або регресу, залежно від того, які характеристики є домінуючими в ментальній структурі нації.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблемам економічної поведінки індивідів, її психологічним і ментальним складовим приділяли увагу представники багатьох напрямків економічної думки, зокрема А.Сміт, Д.Рікардо, Д.Міль, І.Бентам, А.Маршал, К.Менгер, В.Парето, Дж.Кейнс, Т.Веблен, Д.Коммонс, Р.Коуз, Д.Норт та інші. У вітчизняній та російській науці вченими Комих Г., Гайдай Т., Бондаренко О., Гриценко А., Пилипенко Г., Нурєвим Р., Латовим Ю., Вуколовою Т., Шастітко А. активно розроблялося питання національного економічного менталітету, основних факторів його формування,

механізмів впливу на характер трансформаційних перетворень в економіці. Однак суттєвою перешкодою для вивчення особливостей господарського менталітету є його категоріальна невизначеність, нечіткість і багатозначність самого поняття. Це істотно звужує розуміння цієї категорії, деформує уявлення про механізм його виникнення, постійного відтворення, поступових змін та періодичної трансформації.

Цілі статті. Метою статті є визначення сутності феномена господарського менталітету, його основних властивостей та функцій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз численних праць, присвячених досліджуваній проблематиці, дозволяє стверджувати, що наразі не існує єдиного погляду на диференціацію категорій “ментальність” та “менталітет”. Щодо вирішення даного питання можна виокремити 3 погляди:

1. *Ототожнення понять “ментальність” та “менталітет”* (О.К. Гаршина, Т.Єфременко, С.В. Бадмаєва, І.В. Цимбал, Б.В. Марков, О.Донченко та ін.). Згідно даного підходу вважається, що дані поняття є синонімами, у сучасній вітчизняній науковій літературі використовуються одночасно, не маючи між собою суттєвої різниці.

2. *Надання “менталітету” ієрархічної вищості порівняно з “ментальністю”* (Л.М. Бойко, Є. Головаха, В.Г. Кусов, В.М. Петрушов, Ю.М. Оборотов, Н.Ф. Калина та ін.). Представники цього підходу під ментальністю розуміють частковий, аспектний прояв менталітету в діяльності окремого суб’єкта, тому в звичайному житті найчастіше доводиться мати справу з ментальністю, ніж з менталітетом.

3. *Визначення “менталітету” як похідної категорії від “ментальності”*. Останнє розмежування, на наш погляд, є найбільш вдалим, і вимагає детальнішого вивчення.

Так, В.Г. Нестеренко вважає, що поняття “ментальність” означає певну сукупність стійких неусвідомлюваних форм світосприйняття, які притаманні якій-небудь групі людей і які визначають загальні риси відношення і поведінки цих людей відносно феноменів їх буття. Натомість менталітет - це характерна певній групі людей система неусвідомлюваних регуляторів життя і поведінки, яка безпосередньо впливає з відповідної ментальності і, в свою чергу, яка підтримує цю ментальність.

Ю.М. Канигін та І.Г. Дубов зазначають, що ментальність - це сукупність настанов, схильностей індивіда чи соціальної групи діяти, мислити, відчувати і сприймати світ певним чином, дещо відмінним від сприйняття іншими соціальними спільнотами, тоді як менталітет - це традиційний вияв даного світосприйняття людиною, нацією, народом, зумовлений історичним досвідом і національною культурою [1].

На думку А.В. Фурман “менталітет як сутнісна форма вияву ментальності - не стільки набутий результат людських відносин і поведінки, скільки очікування цього результату, який повинен статися на основі визначальних програм і доктрин розвитку різних сфер суспільного життя (ідеологія, політика, освіта тощо)” [2].

І.М. Некрасова визначає менталітет як залежну від культурно-історичного й водночас актуального соціального контексту життєдіяльності суб’єкта характеристику його суспільних взаємодій, що представлена як колективна система цінностей, смислів та смислових відношень, які в усвідомленому й неусвідомленому вигляді стійко фіксують у структурі особистості змістові (смислові) і функціональні (емоційно-динамічні) аспекти форми взаємодії суб’єкта з навколишнім світом. Менталітет формується як показник теперішньої соціокультурної належності суб’єкта, тоді як ментальність є його базовий, найдавніший у часовому аспекті і найбільш довгочасний у культурному контексті, пласт колективних уявлень про життя, що спирається на міфологію й глибинні колективні архетипи [3].

М.В. Попович, І.В. Кисляковська розділяють категорії “ментальність” і “менталітет” : “Про ментальність йдеться, коли мається на увазі, що представники певної спільноти мають певну спільність у своїх світоглядах та у своїй поведінці, описуючи світогляд та поведінку (менталітет) довільно взятого окремого індивіда, можна робити висновки про ментальність цілої спільноти індивідів і навпаки” [4].

Аналізуючи поняття “ментальність” і “менталітет”, О.Гриценко зазначає, що власне категорією економічної науки має бути саме менталітет, оскільки, “на відміну від ментальності, в моделях менталітетів відбиваються особливості діяльності людей, їх взаємодія з різними соціальними групами. Економічна наука досліджує менталітет на його поведінковому рівні, коли стереотипи й установки суб’єктів, що формуються під впливом ціннісних та ідеологічних орієнтацій, починають виявлятися і впливати на об’єктивний світ” [5].

Ми поділяємо думку, що ментальність описує колективні уявлення людських спільнот

про взаємодію із навколишнім світом у культурному, історичному, релігійному та інших вимірах, натомість менталітет - це більш вузьке поняття, що уособлює колективний досвід, актуалізований у певному часовому проміжку, тому стосовно реалізації даного досвіду в економічній діяльності суб'єкта доцільніше, на наш погляд, застосовувати поняття "менталітет".

У визначенні економічної сутності господарського менталітету на наш погляд можна виділити наступні підходи:

1. *Гносеологічний підхід.* Згідно нього економічна ментальність є філософською категорією, яка "узагальнено відображає рівень національної соціально-економічної свідомості суспільства, соціальних груп й верств населення, окремих індивідів, сприйняття ними суті економічної (господарської) діяльності, ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб, що зумовлюють спонукальні мотиви певної соціально-економічної активності". Автор цього визначення О. В. Бондаренко звертає увагу на те, що економічна ментальність забезпечує розумінням внутрішніх форм та механізмів розвитку та саморозвитку економічної сфери суспільного життя, її сутнісних характеристик, закономірних тенденцій й перспектив на подальше. Вона надає можливість зрозуміти сенс господарської (економічної) діяльності нації, віддзеркалює особливості її ставлення до праці, до власності тощо [7;8].

Зосереджуючи увагу на визначальних факторах економічної поведінки окремих груп суспільства, Л.Т. Шевчук вводить поняття "суспільний економічний менталітет", який визначає як "вміння частини суспільства мислити економічно, тобто вміти адекватно оцінювати економіку (наприклад, економіку регіону) робити логічні висновки, умовиводи про її стан крізь призму існуючих правил, норм і законів господарювання" [9]

Аналізуючи проблеми розвитку економічної культури, її сутності та природи, М. Кубаєвський порушує також питання економічної ментальності, яка на його думку виражає "особливості економічних цінностей і норм поведінки, характерних для представників конкретної національної спільноти, результати діяльності і характер економічної культури, знань населення, а також міру пізнання і використання економічних законів, інтересів і мотивів господарювання" [10]

2. *Аксіологічний підхід.* Так, на думку Ю. Латова та Н. Латової: "Економічна ментальність (господарська культура) - це цінності та норми господарської поведінки, характерні в тій чи іншій мірі для представників певної групи. В економічній ментальності представлена та частина культури, яка дає людині можливість орієнтуватися у виробничій діяльності, пов'язаній з виробництвом споживчих цінностей" [11]. Отже, до одного синонімічного ряду із економічної ментальністю вчені відносять також господарську культуру, що підкреслює недостатньо чітке розмежування даних категорій.

Схожої думки дотримується Т.Вуколова, зазначаючи що "економічну ментальність характеризують економічні цінності та норми поведінки, характерні в тій чи іншій мірі для представників певної групи. Господарська діяльність людей у великій мірі залежить від того, якими є загальноприйняті цінності, стереотипи, взаємовідносини суспільства та індивідів" [12]. Дане визначення, на наш погляд, є дещо абстрактним, і мова йде більше про структуру економічної ментальності, її складові (цінності, стереотипи, норми тощо), але не про суть досліджуваного явища.

М.В. Гордон та Н.В. Оленцевич, описуючи цінності, пов'язані з економікою, визначають їх як стійкі уявлення про те, які економічні блага (багатство, зв'язки, влада, статус, різні види зайнятості, джерела та способи отримання доходів тощо) мають найбільшу цінність або зовсім неважливі для людей. Сюди також варто віднести уявлення людей про те, які форми та види економічних відносин вважаються найбільш прийнятними [13].

Згідно О.П. Зорі, економічна ментальність включає у себе сукупність алгоритмів, напрямів думок, елементів душевного складу, стереотипів і цінностей, якими визначається соціально-економічна (господарська) поведінка людей. Будучи нематеріальним утворенням за суттю, ментальні явища у сфері економічної культури істотно впливають на характер розвитку економіки конкретної країни [14].

3. *Історико-економічний підхід* полягає в тому, що виходячи з основних понять економічної історії – "виробник" і "виробництво" – та довготривалого процесу їх спочатку повільної, а згодом все більш активної та прискореної взаємодії, можна висунути гіпотезу про те, що господарський менталітет формується в процесі цього взаємовпливу.

М.О. Уперенко визначає наступні переваги та ефективність даного підходу:

1) духовні продуктивні сили розглядаються як динамічна система, до складу якої входить фізичний стан людини, відчуття, сприйняття, почуття, пам'ять, мова, мислення, знання, воля, навички та вміння, досвід, моральні установки;

2) їх виробничий потенціал реалізується людиною в процесі життєдіяльності, серцевиною якої є виробництво. Воно також являє собою динамічну систему, в структуру якої входять знаряддя праці, предмети праці, труд та інші елементи;

3) система виробництва в короткостроковому та в довготривалому плані справляє значну зворотну дію на елементи духовної системи виробника. Менталітет залежить від якості кожного з них і, в свою чергу, впливає на життєдіяльність, виробництво, прийняття рішень, інститути. Так автор підходить до власного визначення економічного менталітету як рівня розвинутої, співвідношень, функціонування, інтеграції та ролі елементів системи духовних продуктивних сил людини, що виявляється в процесі її життєдіяльності, впливає на організацію виробництва, управління та особливості інститутів [15].

Є.С. Балабанова досліджуючи історичні передумови формування економічної ментальності, не подає чіткого визначення даної категорії, проте наголошує, що вона “формується в результаті кристалізації в пам’яті народу багатовікового досвіду господарської діяльності, її організаційних та матеріально-технічних особливостей” [16].

4. *Еволюційний підхід* передбачає вивчення господарського менталітету як складної структури, що формується під впливом багатьох чинників та реалізується через дві форми свідомості - колективну та індивідуальну. На думку відомого представника російського інституціоналізму Р.М. Нурєєва: “Мотиви та моделі поведінки, що виникають у процесі господарської діяльності та детермінують її, визначає економічна ментальність – історично сформована індивідуальна та суспільна свідомість, специфічний характер якої визначається типом економічної епохи, культурними особливостями, соціальною приналежністю, етнопонаціональними та іншими рисами носіїв ментальності” [17].

Підтримує таку позицію і Т.В. Гайдай, наголошуючи що “...економічна ментальність є втіленням історично сформованої індивідуальної та суспільної економічної свідомості, специфічний характер якої визначається біосоціальними факторами, культурною своєрідністю, етнопонаціональними та іншими особливостями носіїв ментальності” [18].

Грунтовне визначення подає у своїх працях В.С. Резнік: “В економічному сенсі ментальність - це спільне для членів певної соціальної спільноти своєрідне економіко-психологічне підґрунтя, що втілює соціально-психологічні наслідки попередніх географічних та історичних умов його життєдіяльності. Воно дає змогу суб’єктам господарювання певною мірою одноманітно сприймати, інтерпретувати та оцінювати навколишню соціально-економічну реальність. Завдяки спільній ментальності економічні контрагенти адекватно розуміють одне одного та діють відповідно до усталених упродовж історичного розвитку цінностей, норм та взірців поведінки в різних соціально-економічних ситуаціях” [19;20].

5. *Відтворювальний підхід* полягає у вивченні феномену господарського менталітету в площині суспільного відтворення і передбачає аналіз форм прояву менталітету в процесі трудової діяльності як окремих індивідів, так і робочої сили в цілому. Д.П. Богиня та М.В. Семікіна вводять поняття “трудоного менталітету”, що узагальнено відображає “рівень трудової свідомості суспільства та його соціальних груп щодо сприйняття сенсу трудової діяльності, віддзеркалює потреби, інтереси та ціннісні орієнтації населення, якими зумовлюються спонукальні мотиви певної трудової поведінки на ринку праці” [21].

За М.С. Дороніною та Т.В. Голубевою трудовий менталітет можна визначити як спосіб сприйняття світу працівниками організації та їх трудової поведінки, який, по-перше, має за основу ціннісні орієнтації їх трудової діяльності, а також соціально-психологічні характеристики, по-друге, - проявляється у ставленні персоналу до праці, колег, керівника [22]. Підтримує цю думку також А.А. Лиманський : “Трудовий менталітет – це образ мислення, сукупність традицій, духовних установок, що властиві окремому працівнику організації та в цілому її колективу, які формують ставлення до праці, колективу та керівника” [23].

Незважаючи на те, що різноманітних категорій, що описують категорію ментального в економічній науці ми знайшли чимало, майже ніхто з дослідників не аналізує ґрунтовно структуру і функції господарського менталітету.

Так, О.Ф. Доровської визначає структуру трудового менталітету як сукупність інтересів, ціннісних орієнтацій, потреб і ціннісних ідеалів, але детального опису названих складових не подає [24].

Описуючи структуру економічної ментальності, О.В. Бондаренко зазначає, що вона поєднує у собі “як свідоме (маються на увазі алгоритми, моделі, звички мислення й поведінки), так і несвідоме (таке, що “спрацьовує” автоматично, на рівні автоматизмів мислення й поведінки) при сприйнятті людиною тих чи інших реальних або уявлених (умовних)

ситуацій, в яких вона перебуває або які “програмує” як стратегію поведінки, - і все це стосовно до економічної (господарської) сфери життєдіяльності людини та суспільства. Ця сукупність розумових й поведінкових навичок, соціально- та індивідуально-психологічних установок, уявлень та звичок людей (в сфері економічної активності) являє собою деяку цілісність, що має цілком певний внутрішній “зміст”, досить жорстко поєднує свої складові “елементи” [25].

Як бачимо, дослідниця у структурі економічної ментальності виділяє два рівні – свідомий і несвідомий, відносячи до складових елементів навички, установки, уявлення, звички. Втім, на наш погляд, недостатньо уваги приділено тому як співвідносяться між собою ці рівні ментальності та які складові елементи формують кожен із них.

Колектив російських авторів під керівництвом Р.М. Нурєєва відносить до структури економічної ментальності наступні компоненти: стереотипи споживання; норми та взірці взаємодії; організаційні форми; ціннісно-мотиваційне ставлення до праці та багатства; міру сприйняття зарубіжного досвіду.

В економічній ментальності, на думку Т.В. Гайдай, можна виділити наступні рівні її реалізації: рівень несвідомого (підсвідомість, колективне несвідоме, трансперсональна свідомість); рівень свідомого (усвідомлення, рефлексія); рівень індивідуальної ментальності (єдність свідомих і підсвідомих цінностей); рівень позаіндивідуальної ментальності (ментальність соціальної групи, суспільства, єдність загальноприйнятих в їхніх межах ментальних рис та установок) [26].

Таким чином, у структурі господарського менталітету основними елементами виступають: норми соціальної взаємодії суб’єктів за умов спільної господарської діяльності; організаційні форми економічної життєдіяльності, яким надається перевага; домінуючі цінності та стереотипи поведінки, пов’язані з господарською діяльністю; норми підприємницької діяльності та ставлення до неї у суспільстві, що склалися; міру сприйняття зарубіжного економічного досвіду.

Характеризуючи господарський менталітет як економічну категорію, вважаємо за потрібне концептуально окреслити головні властивості, які лягають в основу даного феномену:

1) *цілісність* – полягає в тому, що всі елементи, конструкти менталітету об’єднуються в цілісну систему індивідуально-психологічних параметрів і характеристик свідомості носія господарського менталітету;

2) *багатогранність* – в системі господарського менталітету поєднуються цінності, норми установки представників різних етносів, конфесій, соціальних груп, що проживають на території держави;

3) *детермінізм* – менталітет формується історично внаслідок усталення у пам’яті людей організаційного та технологічного досвіду господарської діяльності за певних географічних, соціальних, культурних, політичних, релігійно-етичних, правових умов;

4) *динамічність* – полягає в тому, що під впливом культурних, релігійних, політичних, соціальних, правових чинників можливі структурні або функціональні зміни менталітету;

5) *цілеспрямованість* – завдяки цій властивості господарський менталітет розвивається шляхом поступових трансформацій з метою ефективного пристосування колективного та індивідуального суб’єкта до реалій економічного життя;

6) *відкритість* – дана властивість дозволяє системі господарського менталітету бути відкритою для розвитку, трансформації, рівноваги;

7) *перервність* – полягає в тому, що стадії відносної стабільності функціонування та розвитку менталітету змінюються нестабільними.

Наступним етапом при дослідженні господарського менталітету є виокремлення функцій, які, на жаль, у вітчизняній економічній науці не досліджені. На наш погляд, функціями господарського менталітету виступають наступні:

1) *організаційна* – полягає в регулюванні мотивів господарської діяльності індивідів на основі об’єднання всіх складових менталітету в організуючу систему, що дозволяє їм повноцінно реалізувати свої здібності та інтереси. Господарський менталітет виступає регулятором економічного мислення, оскільки його носії в процесі господарської діяльності певним чином генерують ідеї, оцінюють та відбирають інформацію, пов’язану з економічними реаліями.

2) *оцінювальна* – господарський менталітет забезпечує і сприяє орієнтації в економічному просторі на основі механізму оцінювання соціально-економічних, політичних подій: допомагає оцінити характер економічних взаємовідносин в межах певної групи, спільноти, визначає їх ставлення до представників інших суспільств.

3) *аксіологічна* – господарський менталітет виступає критерієм оцінки ефективності господарської моделі, її перспектив у процесі реалізації соціально-економічних реформ. Він забезпечує індивідуальних та колективних суб'єктів еталонами економічної поведінки, завдяки яким можливо досягнути високих результатів.

4) *захисна* – забезпечує збереження в структурі господарського менталітету найбільш значущих компонентів, що зберігають інформацію про досвід попередніх поколінь стосовно реалізації ними економічних інтересів. Господарський менталітет допомагає закріпити у свідомості найбільш значущі потреби окремих індивідів, груп, спільнот, що сприяє втіленню їхніх інтересів у життя, виробленню відповідних їм типів мислення, поведінки і програм діяльності.

5) *адаптивна* – передбачає можливість трансформації господарського менталітету під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників в умовах зміни економічного середовища та принципів ведення господарської діяльності. Господарський менталітет здатний послабити негативний вплив мінливого середовища, в якому проживає індивід завдяки максимальному пристосуванню до нових умов.

6) *інтегруюча* – на основі спільних ідей, цінностей, установок господарський менталітет допомагає підтримувати ефективну взаємодію суб'єктів господарювання, сприяючи реалізації економічних інтересів як окремих агентів, так і суспільства в цілому; їх соціалізації, формуванню економічної культури;

7) *етнонаціональна* – господарський менталітет є структурою, що здатна забезпечувати економічну базу національної безпеки, сприяти реалізації національних інтересів в процесі залучення до світової господарської системи.

Висновки. На основі описаних вище підходів до вивчення категорії “господарський менталітет”, його властивостей, структури та функцій, висуваємо власне визначення: *господарський менталітет* – це історично сформована під впливом культурних, релігійних, політичних, правових, природно-кліматичних чинників система домінуючих цінностей, поглядів, установок індивідуального та колективного суб'єкта, що визначає мотиви, форми та результати його господарської поведінки в процесі реалізації економічних інтересів.

Отже, формуючись в процесі соціалізації індивідів, менталітет є певною сукупністю найбільш стійких несвідомих установок людей, що обумовлюють схожу мотиваційну спрямованість їх діяльності. Трансформуючись у процесі життя шляхом засвоєння соціально-історичного досвіду попередніх поколінь, менталітет надалі істотним чином опосередковує поведінку свого носія, в тому числі економічну. Тому всебічне дослідження категорії “господарського менталітету” дозволить в подальшому розробити типологію ментальних установок як окремих індивідів, так і країн в процесі реалізації економічних інтересів, визначити причини виникнення та характер трансформації мотивуючих компонентів економічної діяльності, спрогнозувати міру їхнього впливу на характер соціально-економічних перетворень у суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Соколіна О.В. Порівняльний аналіз понять «ментальність» та «менталітет»/ О.В. Соколіна // Збірник наукових праць ВІ КНУ ім. Т. Шевченка. -2009. - Вип.17. - с. 11-16.
2. Фурман А. Психокультура української ментальності./ А.Фурман. - Тернопіль: Економічна думка, 2002. - 132 с.
3. Некрасова І. М. Ментальний формат особистості як функціонально-змістова основа соціальних впливів / І. М. Некрасова //Проблеми політично психології та її роль у становленні громадянина Української держави. Збірник наукових праць. - 2009. - №9.
4. Проблеми теорії ментальності / [М.В. Попович, І.В. Кисляковська, Н.Б. Вяткіна та ін.] - К.: Наукова думка, 2006. - 403 с.
5. Гриценко О.А. Менталітет як категорія інституціональної теорії / О.А. Гриценко // Економічна теорія. - 2005. - № 1. - С. 35-51.
6. Бондаренко О.В. Українська національна економічна ментальність і «дух капіталізму» / О.В. Бондаренко // Гуманітарний вісник ЗДІА. - 2009. - Вип. 37. - С. 167-179.
7. Бондаренко О.В. Феномен національного в аспекті національної економічної ментальності України / О.В. Бондаренко // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 6-8 жовтня 2005 року / Під заг. ред. М. В. Дедкова. - Запоріжжя: Облдержадміністрація, ЗНТУ, 2005. - 284с.
8. Бондаренко О.В. Економічна ментальність України: сучасний стан та перспективи подальшого розвитку / О.В. Бондаренко // Політологічний вісник. Зб. наук. праць. - 2007.-Вип. 27.-С. 69-79.
9. Шевчук Л.Т. Методико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: регіональний аналіз і прогноз / Л.Т. Шевчук. – Львів, 2001.- 489 с.
10. Кубаєвський М. Економічна культура у трансформаційному процесі/ М.Кубаєвський // Вісник ТДЕУ. -2006. - №4. – С.104-116.
11. Латов Ю., Латова Н. Открытия и парадоксы этнометрического анализа российской хозяйственной культуры по методике Г. Хофстеда / Ю. Латов, Н. Латова // Мир России. - 2007. - №4.- с.43 -72.
12. Вуколова Т. Национальная экономическая ментальность в эпоху рыночных реформ/ Т. Вуколова // Экон. вестник Ростовского гос. ун-та. - 2004.-Т.2. - №1. -С.72-83.
13. Гордон М.В., Оленцевич Н.В. Этноментальные институты как фактор экономического развития / М.В. Гордон, Н.В. Оленцевич // Наукові праці ДонНТУ. Серія:економічна. - 2007. –Вип. 34-1. –С.124-129.
14. Зоря О.П. Ментальний вимір підприємницької активності : сутність, структура, специфіка / О.П. Зоря // Грані. -2009. - №5(67). – С.109-113.

15. Уперенко М.О. До питання про історико-економічні основи та особливості східнослов'янського менталітету / О.М. Уперенко // Історія народного господарства та економічної думки України : Збірник наукових праць. – 2010. - №43. - с.172-182.
16. Балабанова Е.С. Особенности российской экономической ментальности / Е.С. Балабанова // Мир России. -2001. -№3. - С.67-77.
17. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ) / Под ред. проф. Р.М. Нуреева. – М. : МОНФ, 2001. – 804 с.
18. Гайдай Т.В. Роль неформальных институций в экономической транзитологии / Т.В. Гайдай // Научные труды ДонНТУ. Серия : экономическая. - 2007. –Вып. 31-2. –С.75-80.
19. Резнік В.С. Приватна власність та економічна ментальність українців: Захід чи Схід? (Формулювання гіпотези соціологічного дослідження) / В.С. Резнік // Укр. соціум. – 2005. – № 5–6. –С. 78–86.
20. Резнік В.С. Методологічні засади соціологічного дослідження економіко-ментальних підвалин легітимності приватної власності / В.С. Резнік // Укр. соціум. – 2006. – №. 1. – С. 115–121.
21. Ментальний чинник у сфері праці: проблеми теорії та практики/ Д. П. Богиня, М. В. Семикіна. - Київ: «Шторм», 2003. - 382 с.
22. Дороніна М.С., Голубєва Т.В. Трудовий менталітет як предмет менеджменту/ М.С. Дороніна, Т.В. Голубєва // Культура народів Причорномор'я.-2009. - №161. - С.90-95.
23. Лиманский А.А. Трудовой менталитет как предмет менеджмента / А.А. Лиманский // Бизнесинформ. – 2009. - №3. – С.135-138.
24. Доровської О.Ф. Трудовий менталітет» як фактор впливу на результативність праці / О.Ф. Доровської // Вісник ДДМА. - 2008. - №3(13). – С.64-68.
25. Бондаренко О.В. Економічна ментальність України: сучасний стан та перспективи подальшого розвитку / О.В. Бондаренко // Політологічний вісник. Зб. наук. праць . - 2007.- Вип. 27.- С. 69-79.
26. Гайдай Т.В. Роль неформальных институций в экономической транзитологии / Т.В. Гайдай // Наукові праці ДонНТУ. Серія:економічна.- 2007. –Вип. 31-2. –С.75-80.

Рецензент: д.е.н., професор Галушка З.І.